

MANUEL ALCARAZ RAMOS

Anotacions sobre l'impacte digital en la democràcia¹

S'ha destacat que l'impacte massiu de la digitalització convergeix amb altres processos aportant elevades dosis de volatilitat al conjunt d'interaccions econòmiques, socials, culturals i polítiques, dificultant la capacitat de predir futurs més o menys immediats. Estaríem derivant des de la societat líquida explicada per Bauman cap a una societat gasosa, amb escenaris d'incertesa i en la qual la democràcia es veu amenaçada pel difícil reconeixement social de la seva complexitat, substituïda col·lectivament per un anhel de «simplicitat» que degrada encara més les coses.² Aquest desplaçament és especialment espectacular en la inserció dels nous fenòmens tecnològics en les regles i tradicions democràtiques. No obstant això, és raonable no accelerar les conclusions. Al cap i a la fi, ens debatem entre el reconeixement d'algunes virtuts polítiques de les xarxes i l'alerta per alguns negres presagis. Tenir respostes mínimament completes sobre el pròxim impacte de l'explosió digital en la vida democràtica és impossible, i encara més quan aquest coneixement sembla

Manuel Alcaraz Ramos (Alacant, 1958) és un jurista i polític valencià, professor de dret constitucional a la Universitat d'Alacant. L'any 2015 va ser nomenat Conseller de Transparència, Responsabilitat Social, Participació i Cooperació de la Generalitat Valenciana, càrrec que va exercir fins l'any 2019. Ha publicat, entre altres, *De l'èxit a la crisi. Pamflet sobre política valenciana* (PUV, 2009)

¹ Bona part dels arguments que es plantegen ací, encara que des d'una òptica més àmplia, poden consultar-se a: M. ALCARAZ RAMOS: «Preguntas de la explosión tecnológica del conocimiento a la política democrática y al derecho», dins O. FUENTES SORIANO (dir.): *Era digital, sociedad y derecho*, València, Tirant lo Blanch, 2020

² D. INNENARITY: *Una teoría de la democracia compleja. Gobernar en el siglo XXI*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2020, pàssim, i D. INNENARITY: *Política para perplejos*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2018, pp. 169 i 170

directament negat per l'increment de les dades acumulades i de l'hipertext que dibuixen la seva definició i emmagatzematge. Davant això, el que ara és important és tractar d'agrupar idees entorn de les preguntes que cal fer-se, perquè aquesta relativa ignorància no desbordi qualsevol pretensió de comprensió dels fenòmens més rellevants per a l'àmbit social, cultural i polític.

1. NI APOCALÍPTICS NI INTEGRATS: RAONABLEMENT CRÍTICS

Rescatar la coneguda alternativa formulada fa dècades per Eco sobre les respostes socials dominants en els nous fenòmens de cultura popular sembla pertinent, sempre que no es pretengui adaptar mecànicament a les noves situacions. Especialment si considerem que els mitjans massius unidireccionals de comunicació no són mers antecedents del conjunt de nous dispositius destinats a promoure relacions entre humans, d'aquests amb altres dispositius, o d'aquests dispositius amb altres dispositius. La posició de l'ésser humà com a pilot dels mitjans clàssics cedeix ara el seu lloc a algorismes i automatismes no susceptibles de ser considerats igualment responsables, conscients i controlables com en el passat. Els integrats absoluts en aquest esquema, els que consideren que aquesta deriva tendeix a la realització d'utopies, pensaran que no hi ha res objectable: els dèficits tècnics se solucionaran amb el pas del temps i la capacitat autoreparadora de la tecnologia, com ha succeït en altres moments. Per la seva part, els apocalíptics radicals, els que consideren que es traça un camí irreversible cap a la distopia, podran aportar raonables extrapolacions que dibuixen un horitzó d'anihilació d'allò democràtic, precisament perquè la base il·lustrada de les democràcies, segons ells, s'ensorrarà per la latència de la irresponsabilitat humana, establerta en tot relat que pretén imaginar com a infinita l'explosió digital: estaríem a les portes del retorn a una minoria d'edat culpable de la humanitat: el cercle virtuós kantianà col·lapsaria en un altre de vicis.

L'ambigüitat de tots dos plantejaments, més que la presumpta neutralitat científicotecnològica, impedeix que pugui adoptar-se amb determinació cap de les posicions. Tanmateix, això no clausura la qüestió de cap manera. Perquè el defecte tradicional d'apocalíptics i integrats torna a repetir-se ara: totes dues posicions són capaces de collir algunes simpaties, d'oferir raons plausibles i de mostrar forats impossibles d'emplenar. Però portades fins a les últimes conseqüències exclouen el treball de la crítica. El perill és ara més gran que fa dècades, precisament perquè bona part de la cultura digital predisposa socialment al binari, a la mera formulació del «m'agrada / no m'agrada», inscrita en la velocitat cardinal dels nous processos. Però, deixem de moment aquesta qüestió, perquè el que cal ara realment és redefinir com pot reelaborar-se la crítica en els temps volàtils i nebulosos en què ha d'actuar.

Al meu parer, hauria de partir d'una consideració: tot temps social i polític marcat per l'increment exponencial del cognitiu, és, ja, un temps posterior al canvi climàtic: es verifiquin, o no, els pitjors pronòstics, ja sabem que es disposava de dades més que fefaents per evitar desastres en marxa. I que no es va fer, en bona part, per una asintonia entre l'evidència científica i els interessos econòmics, i entre aquesta evidència i les inèrcies ideologicopolítiques. Si, en aquest marc, Beck i altres van avisar de la necessitat de canviar la perspectiva de les anàlisis, generalitzant el principi de precaució davant cada decisió important, i no esperant el conjunt de l'evolució dels esdeveniments, ara estem èticament i democràticament obligats a aplicar aquesta experiència, també, a la nova realitat digital. El canvi climàtic esdevé així la nostra realitat i la nostra metàfora, i de la seva interpretació no està lliure ningú.

Per tant, el més racional és abordar tota anàlisi del fenomen de l'explosió digital des d'una perspectiva crítica no determinista. Però que, almenys, ho imagini com a risc plausible en el seu conjunt. Crítica, en fi, plantejada des de dos pols que es reclamen: la inserció dels fenòmens de la digitalització en un marc social i econòmic determinat —i no en una abstracció—, i en un model d'Estat complex i en transició.

2. ANALITZAR ELS MECANISMES DE LEGITIMACIÓ

Una manera aconsellable d'enfocar la crítica àmplia a què em refereixo consisteix a apreciar els mecanismes de legitimitat que utilitzen el conjunt de noves tecnologies digitals de relació. En certa manera podríem dir que s'hi autolegitimen, en el sentit que incorporen a la seva acció i al seu discurs arguments constitutius d'un relat que facilita la no impugnació social dels seus efectes, en particular en l'espectre democràtic —drets, construcció del consentiment després de deliberació pública, separació de poders, igualtat d'accés a recursos públics, obligacions socials o fiscals, etc. Els mecanismes per fer-ho són variats, i van des de l'ús massiu i espectacular dels recursos publicitaris i de màrqueting, de veracitat difícilment contrastables, fins a sinuoses articulacions d'alguns d'aquests efectes i un silenci monacal sobre uns altres. Per descomptat aquesta autolegitimitat és el fruit de dissenys humans. De fet, aquesta visualització col·lectiva com a autolegitimitat és el primer nivell provocat per la saturació de dades sobre les quals ha de ser convençuda la societat.

Però l'important a destacar és que en aquest procés intervenen, gairebé sempre de manera complementària, dos tipus de subjectes que, almenys en el nivell teòric, la democràcia tracta de mantenir raonablement separats: els empresaris —siguin més o menys visibles o en forma d'opaques corporacions— i els administradors públics —siguin polítics estrictes o agències públiques destinades a la innovació,

desenvolupament territorial, assignació d'ajudes, etc. Aquesta contigüïtat seria intolerable en altres branques de l'economia. Des de les cauteles proposades abans, aquesta opinió no significa, en principi, una desqualificació de la realitat —subjecta a múltiples variables—, però sí un advertiment sobre la possible demanda futura de destriar els camps legítims d'actuació, per a no presentar com a evidències úniques el que són probabilitats obertes.

Les raons en l'èmfasi autolegitimador poden obeir a diverses causes, però el més probable és que els estudis de mercat d'uns, les intuïcions d'uns altres, el desig de glamur d'uns certs tecnòcrates i la ignorància latent en molts discursos sobre el coneixement, trobin el seu punt de fugida en el convenciment que, sota l'espendor dels avanços, batega en la societat un irreductible temor, una inseguretat cultural davant el desconegut però construït des de múltiples deduccions.

La qüestió, llavors, es reconduïx des de la publicitat per a incrementar la despesa privada en artefactes o aplicacions diverses que fan la vida potencialment més fàcil i divertida, al debat sobre els nivells tolerables i desitjables d'inversió pública per a la incorporació d'enginyers tecnològics als serveis públics, així com l'arbitri de decisions que afavoreixin l'enriquiment privat en horitzons de restriccions en altres camps en societats creixentment desiguals. L'argument que només aquestes inversions milloren el capital social i permeten conjecturar una millora en la competitivitat econòmica potser és el més encertat, el més assumible i veraç. Però, al mateix temps és opac, no discernible en termes temporals i, en definitiva, susceptible d'alimentar la perplexitat de la qual es pretén fugir: la indefinició, en termes de cert o fals, del valor de la cessió a l'àmbit privat d'importants recursos econòmics o estratègics per a la presa de decisions, no fa sinó afeblir la legitimació de la democràcia entesa com a bon govern col·lectiu. Alguna cosa pot ser necessària en termes de lògica econòmica acceptada, però això no vol dir que incrementi la legitimació del sistema: pensem en l'espoli social sofert per les ajudes irrecuperades a la banca.

Podríem argüir que tots els avanços científics intensos han comportat processos com el que comentem aquí. Però això no significa que complissin amb estàndards democràtics —o dels valors atribuïts a la democràcia— sinó que, precisament, van servir per a justificar els inevitables sacrificis del progrés. Imaginem certs desenvolupaments de la mineria o del traçat de ferrocarrils. I en molts d'aquests casos s'hauria d'esbrinar si el progrés no es podria haver assolit amb una reducció dels marges de guany empresarial. Amb tot, val la pena insistir que ara no es tracta tant de legitimar les iniciatives capitalistes com de palesar la seva proximitat a projectes polítics no sempre traçats amb pols ferm i claredat d'objectius.

Sigui com sigui, aquest conjunt de circumstàncies apunta al fet que en la interfície entre l'obtenció de resultats del procés innovador i la seva accessibilitat social pot imperar amb facilitat la manipulació dels desitjos com a resultat de les pròpies tecnologies. Des d'aquest punt de vista, aquesta administració de la voluntat col·lectiva, tan complicada d'imaginar i gestionar des de paràmetres democràtics, no sols pot situar-se en els moments pràctics de la quotidianitat política, com ara els processos electorals o les pressions en la tramitació legislativa, sinó que és capaç d'inscriure's en els moments mateixos de definir l'estructura democràtica com ir-resolublement unida a una societat del coneixement jeràrquicament formatada en els seus objectius i en les seves possibilitats de desenvolupament.

Podem agrupar les vies de legitimació en tres blocs:

a. El potencial democràtic de l'origen i el llenguatge de les utopies

Com ha explicat Castells,³ els orígens d'Internet van tenir una mica d'aventura lliibertària, de culminació de somni il·lustrat en campus americans saturats de crítica al món rebut, en unes dinàmiques que van permetre maridar la inversió privada, els interessos militars i el coneixement professional. En els relats fundacionals transita una poesia en les intencions i en els primers fortins d'uns sabers irreductibles a plantilles anteriorment conegudes. Tot acabà amb l'eclosió de l'*economia.com* que va convertir els herois de la xarxa en paladins d'un capitalisme vel·leïtós, els hackers en delinqüents o/i col·laboradors governamentals i les hipòtesis d'alteracions radicals en l'estructura de l'intercanvi d'informació i de la llibertat de codis, en dubtoses cendres al servei dels sacrificis més diversos.

Però l'ombra de l'èpica va perdurar en la capacitat de generar comunitats que són interpretades com a fórmules renascudes d'evasió dels límits,⁴ i que han derivat en receptes per a la deterioració de l'escriptura, l'aïllament i l'absència de compromís: la llibertat que concedeix la xarxa no tindria res a veure amb projectes d'alliberament, més enllà de la seva contribució tècnica a algunes bones causes o a les bones intencions d'alguns participants en monòtones, eternes converses, que tendeixen més a confirmar conviccions que no a sotmetre-les a l'obertura mental del debat. Els rastres de tota aquesta càrrega èpica ja no s'identifiquen amb la contestació, que pot donar-se per clausurada per les mateixes condicions de reproducció dels mecanismes d'innovació.

³ M. CASTELLS: *La era de la información. Economía, sociedad y cultura*. Vol. 1, *La sociedad red*, Madrid, Alianza, 1997, pp. 179 i ss. M. CASTELLS: *La Galaxia Internet. Reflexiones sobre Internet, empresa y sociedad*, Barcelona, Random House Mondadori, 2003, pp. 25 i ss

⁴ Z. BAUMAN: *Daños colaterales. Desigualdades sociales en la era global*, Madrid, FCE, 2011, pp. 124 i ss

Però la creativitat és un altre assumpte i continua perdurant com un dels llegats culturals dels mites inicials. Ningú pot posar en dubte que el camp de les xarxes potser és un dels més fructífers en la creació d'arquetips en tota la història de la humanitat. Un símbol: l'informàtic de les sèries televisives que davant qualsevol problema és cridat a resoldre amb la seva parafernàlia electrònica els dubtes dels «policies de veritat», en un trasllat del paper del *deus ex machina* del teatre barroc. El reconeixement facial, l'ús de drons o la xarxa infinita de càmeres interconnectades al servei de la Justícia són els instruments de l'actual omnisciència i omnipotència. A més, mai es plantegen dubtes sobre la seguretat jurídica en l'ús de les noves tecnologies, una cosa habitual quan el cinema policial se les ha d'heure amb interrogatoris i detencions o posar a disposició judicial els sospitosos: les tecnologies ens diuen qui és el culpable, mai fallen perquè no poden fallar, perquè són constructores de l'evident; res a veure amb els antics policies i la seva llarga cadena de deduccions. Són dues formes alternatives d'aprehensió de la veritat. Però la tecnològica és preferible perquè no requereix enrevessades cauteles per les quals pot escapar-se el dolent. Aquest és només un dels exemples més habituals d'entre els configuradors de la cultura popular.

El problema sorgeix quan aquesta tasca de generació d'arquetips autojustificadors ha d'encarar qüestions majors. En aquesta mateixa cultura popular, l'autonomia d'ordinadors, la rebel·lió de robots o l'ús macabre de les tècniques per tirans pintorescos va posar, abans de l'eclosió de les tecnologies massives, aquests dispositius en el terreny de l'arsenal per a les distopies. Normalment com a negació de valors i pràctiques democràtiques. L'alternativa èpica és elevar al rang d'utòpic el que ara pot aconseguir-se. Però no és tasca fàcil. L'utòpic està desprestigiats, per a bé o per a mal. S'ha resignificat el sentit de la utopia: on abans l'utòpic estava essencialment condicionat per un canvi en l'estructura social, actualment es tracta d'utopies fortament individualistes. La societat sense treball d'alguns anarquistes i del mateix Marx, requeria una forma d'organització social que ara esdevé, senzillament, una possibilitat oberta per a alguns: no importa la política ni les implicacions ètiques, hi ha prou amb la probabilitat tecnològica. L'èxtasi d'aquesta prolongació utòpica pels camins del jo el verifiquem en les teories del transhumanisme, en l'abocament de les consciències en ordinadors: la renúncia de l'ésser en favor d'un no-ser, però un no-ser que coincideixi amb el meu jo immortal, pur circuit i memòria. El llenguatge de les utopies esdevé així necessàriament contradictori. El dubte consisteix en si això suposa un camí que acabarà per ser intransitable o una modificació dels relats socials, amb concomitàncies dinàmiques amb la democràcia, que podrà ser assumida pels processos galopants d'innovació.

b. La utilitat

Tota innovació és útil, sovint per a algun fi i per al contrari. Però l'in-útil, des d'aquest punt de vista, és des-conegut —contrari al coneixement— i des-apareix; hi resta, com a molt, en els registres de l'arqueologia, i no hi ha res més inquietant i suggeridor per a l'arqueòleg que trobar artefactes la utilitat dels quals s'ignora: però és una ignorància provisional, amarada de la certesa que abans o després la ciència li assignarà una funció. Per què ara s'emfatitza tant la utilitat de les noves funcions i aplicacions digitals? Al meu parer, per dues raons.

La primera, per la polivalència d'una gran part d'aquestes. Una polivalència que tendeix a l'infinit en alguns casos essencials: la nova manera d'interpretar i implementar en la realitat quotidiana els algorismes n'és un exemple, o la potencialitat de la internet de les coses. En aquestes condicions cal incrementar el relat de la utilitat perquè s'hi esvaeix el discurs tradicional que fa dependre la bondat o maldat d'un invent de l'ús, o de la voluntat de l'ésser humà que el manegi. Les innovacions disruptives tenen aquesta qualitat de continuum, la seva constitució com a aparells vitals per a la vida futura —el seu escenari d'utilitat— no poden ser qualificades des d'una opció ètica abstracta, ni per a pronosticar la seva neutralitat. Tampoc és la primera vegada: pot haver-hi llibres bons o dolents, però el llibre, com a objecte-subjecte de la lectura és indefinit. La lectura és bona, en canvi. No hi ha mala lectura, encara que hi hagi males «lectures». D'altres coses bones es pot argüir un mal ús: les cases són preferibles a la intempèrie, encara que una casa pugui convertir-se en un centre de tortura. De la Intel·ligència Artificial avançada, prevista en els successos innovadors, es pot una afirmació semblant a la de la lectura. Però no en té prou amb equiparar-se al prestigi de la lectura, necessita alguna cosa més.

En primer lloc, perquè l'acte lector requereix d'una voluntat i acció humana de la qual la Intel·ligència Artificial, precisament, intenta evadir-se. I l'útil són els usos. La vida íntima del fet digital només pot emocionar alguns tècnics excessius: als altres ens interessen els resultats. I molt útils han de ser els resultats perquè renunciem sense més al costum, tan ancestral, de mantenir sota control humà els processos de convivència. No es tracta de caure en la paranoia de la revolta dels ordinadors. Però l'èmfasi en la utilitat s'igualarà als silencis sobre com poden delimitar-se conceptualment, a priori, els nivells d'elusió de l'humà. Afirmacions com ara «els humans sempre podran desendollar les màquines» són totalment irrellevants, perquè obvien la vocació de l'existència de màquines sense endolls, almenys aparents. De manera que aquests arguments de còmic es limiten a transferir la qüestió de la dictadura de les màquines a la dictadura dels qui saben on estan els endolls i quina forma tenen. L'assumpte es complica si hi introduïm que els tecnòlegs, per

veure avançar els seus somnis —fins ara, en general, irreprotxablement legítims— necessiten finançament, adequació a sistemes normatius preexistents i ajustos als macrorelats culturals que generen i mantenen horitzons de sentit.

Aquí és on sorgeix la segona causa de l'èmfasi en la utilitat: enfront de la utilitat genèrica, els responsables de captació de fons o d'organització de l'estructura de transferència del coneixement, seleccionen quotidianament els exemples que poden ser compresos per una majoria social. Aquells que, com diria Clapmarius en 1605,⁵ són capaços de mantenir el poble «gairebé fascinat» gràcies a la innovació digital. Per descomptat sempre són positius, amb una elevada tendència a les qüestions relacionades amb la salut. Certament, no s'indicarà la utilitat d'avanços —que han de produir-se a la mateixa velocitat que els benèvolts— destinats a millorar l'eficàcia armamentística, el control de migrants o de minories perseguides. No és estrany que davant algun posicionament crític o, senzillament, alternatiu, a alguna decisió sobre el desenvolupament de la tecnoeconomia digital, la resposta sigui el desplegament d'aquesta línia d'avantatges. D'aquesta manera no sols es legitima el resultat —que, repeteixo, en moltes ocasions, és benèficament obvi—, sinó que es legitima qualsevol decisió tendent a l'obtenció d'algun resultat. Paradoxalment, la tecnologia que més portes obre clausura discursivament la llibertat d'opcions.

Per descomptat això no afecta intrínsecament en tots els casos als debats entre especialistes, però impedeix un debat social sobre les eleccions, les prioritats i els mitjans a atribuir. La societat del coneixement tanca les seves portes just quan cal destriar per a qui és útil el que és útil o si hi hauria altres preferències d'utilitat. Estem davant un utilitarisme cec que, a diferència de l'imaginat per Bentham, no busca necessàriament allò que doni més felicitat a un major nombre de persones, sinó a les capaces d'incidir en un determinat cicle econòmic. Se'n poden trobar excepcions, sens dubte, però no és estrany que des d'aquesta perspectiva s'avisí de com s'estableix una cultura política que, lluny de complir les primeres promeses de la xarxa, legitima l'encapsulament de les decisions democràtiques en àmbits marcats per l'economia i per les preferències d'alguns experts.

c. La novetat

L'èmfasi en el fet disruptiu suposa una certa autonomització de la novetat com a valor. Per descomptat la novetat s'acobla, en un aparellament fidel i perdurable,

⁵ Ho fa en les seves reflexions sobre noves formes d'instruments de govern, incloses les *libertates umbra* o les *imago sine re*, nocions inquietantment pròximes a alguns missatges del *gaming* o de la Intel·ligència Artificial en general. M. GARCÍA PELAYO: *Los mitos políticos*, Madrid, Alianza, 1986, p. 47

a la utilitat, per això pot presentar-se com una cosa de profit per si mateixa. Culturalment s'inculca el disegni que si una societat no in-nova permanentment, cau, com el ciclista que deixa de pedalar. I en bona part, en les actuals condicions, és una intuïció precisa. És per això que els poders públics llancen la trama de la innovació —sigui petita o molt potent, tant se val— pels camins de glòria de la competitivitat, com si la implementació⁶ d'espais de promoció d'allò digital contagiés automàticament de modernitat a tota la societat, començant per altres pràctiques i tradicions econòmiques. La novetat eleva a símbol les tecnologies digitals.

Detinguem-nos en quina mena de modernitat és la que s'aparella a aquest culte a la novetat. Aclarim d'entrada que no obeeix estrictament a clàusules de postmodernitat: ni té a veure amb els debats sobre què fer amb el món després dels grans relats, ni el seu eclecticisme s'eleva a categoria estètica i ètica. Tampoc pretén aportar un nou gran relat: precisament les condicions de reproducció del seu discurs requereixen un cert culte al fragmentari, a l'emergència aïllada de promeses, encara que existeixi una certa concentració en alguns grans projectes —ordinadors quàntics, per exemple. Però, d'alguna manera és una centralització dispersa, que combina la competició més descarnada amb un idíl·lic funcionament en xarxa: arxipèlags felços en lloc de continents de dimensions ingovernables. Potser hi escauria més el terme *transmodernitat*: l'arranjament de tendències, teories i pràctiques generades, rebutjades i recuperades en diversos moments de la construcció de la modernitat, incloent la deriva de la Il·lustració cap al despotisme il·lustrat o les variades simbiosis entre l'alta cultura i algunes formes de la cultura popular. És possible que l'antropologia ens ajudi més a comprendre el significat digital de la novetat abans que la filosofia.

El rellevant és ressaltar que les cerimònies de legitimació d'allò digital, i els seus previsibles efectes culturals, se situen en la línia de sortida del *postprogrés*. En els orígens de l'explosió digital, en els usos de referències a la utopia i en la formalització selectiva de la utilitat, la idea venerable de progrés continua bategant. Enfront d'altres aventures de la tècnica, la digital aspira a la reconciliació entre el coneixement generós i la millora de la vida, en una línia ascensional a la qual, de nou, com guiats per un Condorcet renascut, no se li veu un final ni cap amenaça certa que no sigui la de la mateixa destrucció de la vida. Però, en realitat, el *neoprogrés* té també unes característiques que el fan substancialment diferent de les construccions il·lustrades. I aquest és cada vegada més difícil de regenerar-se quan, segons

⁶ Demano perdó per fer ús d'aquesta horrible paraula: només en aquest context m'atreveixo a fer-ho

va anunciar Barcelona⁷ fa dècades, «les metàfores que ens arriben del saber científic [...] semblen al·ludir a un procés circular de reestructuració gradual i contínua en què tot és històricament modificable però alhora ja res no pot ser modificat»: la ciència s'incorpora també a la dinàmica cultural de consolidació d'un present continu, sense preocupar-se d'una realitat descrita en termes de processos històrics.

Per descomptat, aquest culte a la novetat, a priori, no sap res de les preguntes per l'ètica. Matiso immediatament: des de diversos llocs estan sorgint intents per formular un «humanisme digital», per redefinir les obligacions morals dels tecnòlegs i fins i tot per precisar la legitimitat d'allò nou, des de la premissa assenyada de la no identificació entre nou i bo.⁸ No obstant això, estem molt lluny encara que aquests intents conformin un corpus identificable amb capacitat determinant d'influència social i política. De fet, les implicacions polítiques no solen aparèixer-hi amb força. Com a succedani d'aquest possible abordatge holístic, trobem un desenvolupament immens en estudis i una incipient legislació i jurisprudència que permeti conviure les potencialitats de la innovació digital amb el respecte als drets. Així, sovintegen, sobretot, els estudis sobre la preservació de la identitat, la intimitat i la imatge o sobre l'adaptació dels sistemes processals i de recerca a les noves realitats per evitar la vulneració de drets d'allò justiciable o per indagar sobre la legitimitat de certes formes de recerca d'accions punibles. També comencen a abordar-se des de perspectives legals —i sociològiques— els nous fenòmens associats a irrupció de la robòtica en el món del treball. Igualment, es desenvolupa una important literatura jurídica sobre la protecció dels drets intel·lectuals dels innovadors i, en general, de salvaguarda dels drets de propietat.

No es tracta de negar la potencialitat de la digitalització massiva en una nova etapa per a la història democràtica. El que no aconsegueix imaginar ningú és com

⁷ P. BARCELONA: *El individualismo propietario*, Madrid, Trotta, 1996, pp. 101-102

⁸ B. ROMÁN: «Sobre lo nuevo como Bueno», *La maleta de Portbou*, núm. 28, 2018; G. MARTÍN QUETGLAS: «Ciencias de la computación y Humanismo Digital», *La maleta de Portbou*, núm. 38, 2019. El text a què fa referència l'article és accessible a: <https://www.informatik.tuwien.ac.at/dighum/wp-content/uploads/2019/07/Vienna_Manifesto_on_Digital_Humanism_ES.pdf>. El concepte d'«humanisme digital» i altres expressions semblants han començat a proliferar ja fa alguns anys per a expressar diverses temptatives d'anàlisi i de proposició ètica. Hi ha altres textos que han emanat d'intel·lectuals, universitats o empreses tecnològiques, com ara: <<https://www.madrimasd.org/blogs/futurosdelibro/2012/04/13/134574#.XcrpfVdKg2w>>, <https://www.telefonica.com/manifiesto-digital/assets/manifiesto_por_un_nuevo_pacto_digital.pdf>, <<https://innovacionaudiovisual.com/2016/01/16/humanismo-digital>>, <https://www.academica.org/gimena.delrio.riande/humanidadesdigitaleshispanicas.es/uploads/2018/10/LOPEZ_POZA>

fer això en sentit fort. I més que més perquè en els discursos dominants i en les factories del neoprogrés, els nans no se'n pugen a coll de gegants: és més barat conduir-los encadenats a reserves de fenòmens històrics. La disrupció ambiciona una perfecció que exigeix renéixer cada jornada. Però sabem que disrupció no és revolució. El que no sabem és com serà un reformisme disruptiu en les condicions reals en què l'explosió digital s'està produint i reproduint-se ideològicament.

3. L'IGNORAT MARC GENERAL DE L'EXPLOSIÓ DIGITAL: EL CAPITALISME COGNITIU, LA GLOBALITZACIÓ I ELS SEUS EFECTES POLÍTICS I JURÍDICS

Els arguments esbossats fins aquí semblen remetre a uns processos complexos, sens dubte, però que neixen i es desenvolupen en el buit. O potser millor: en una d'aquestes boles de cristall en què el paisatge serà es complementa, després de l'oportuna agitació, amb una nevada. Diríeu que el mecanisme d'autolegitimació es maximitza en aquesta presumpció de generació més o menys espontània, sense condicionants especials aliens a la dinàmica científicotècnica. No cal dir que això és compatible amb la generalització de discursos permanents sobre les ajudes als entorns favorables, la promoció de la recerca i, permeteu-me la broma, la invenció contínua d'estranyes i bàrbares expressions que possibilitin que els missatges es tornin tendenciosament incomprensibles per a la ciutadania. No hi ha res de reprotxable, en principi, en aquestes dinàmiques que només mostren la impaciència d'algunes institucions per incorporar els seus àmbits d'acció a les noves promeses digitals, una cosa molt raonable. Mostren també una primera contradicció característica: la potència irresistible de la tecnologia, que requereix ambients absolutament incondicionats, es veu molt condicionada, en la pràctica, per la necessitat d'inversions —directes o indirectes—, de vegades amb polítiques d'agitació que completin el paisatge, en forma de fons que neven sobre l'estructura. Aquesta intervenció pública té una altra virtualitat: admesa com a consubstancial al model, converteix la reinterpretació dels desenvolupaments tecnològics en una competició entre institucions públiques i, alhora —signe dels temps!— desvia a la política les crítiques i frustracions que poguessin aparèixer quan, realment, aquestes ajudes són molt limitades en comparació amb inversions privades i amb dinàmiques d'espectre més ampli, tot i que són prou importants per a condicionar altres decisions pressupostàries i afectar altres capítols de la despesa pública, i més quan a penes existeixen figures impositives sobre algunes activitats digitals creixentment rellevants i que fins i tot poden incrementar bretxes socials, mentre es fomenten

situacions d'oligopoli per la pressió del que Lassalle,⁹ fent-se eco de Zuboff, ha qualificat de «patriciat tecnològic», que de vegades troben ressò en el proteccionisme selectiu de Trump.

En realitat, aquesta descripció no deixa de glossar una part —desigualment important segons el lloc del món que es prengui com a referència— de la realitat més rellevant en què es produeixen i difonen els efectes de l'expansió digital: en un medi capitalista neoliberal evolucionat d'àmbit mundial. En un cert sentit —però sols en un cert sentit— el fet digital és una part intrínsecament constitutiva d'aquest model, perquè sense l'acceleració de les xarxes, determinades maneres de gestió i d'apropiació de beneficis no podria estar produint-se. Ideològicament, per a alguns aquesta forma de capitalisme —amb la seva capacitat creativa i destructiva— és una precondition del creixement disruptiu. D'altres defensaran que la globalització obre les portes del coneixement mutu i del viatge permanent de les idees: però aquest model abstracte sembla ignorar l'existència de nombroses bosses d'opacitat en els assumptes més candents de les apostes tecnològiques, a part de no ser clar en un món globalitzat regit, en part, per Putin, Trump o el Partit Comunista Xinès. D'altra banda, no és un procés lineal i sense fissures: la mateixa acceleració tecnològica que contribueix a estrènyer els límits del món, fa que el que s'expressava com a dubte fa uns anys —què va ser abans l'automatització o la globalització— manqui de sentit: «són germans siamesos, impulsats per la mateixa tecnologia i al mateix ritme».¹⁰

És el capitalisme que es denomina *cognitiu* des de 2007, quan Moulier-Boutang va encunyar el terme, i que es caracteritza, segons Ariño i Romero, perquè «l'objecte d'acumulació és essencialment el coneixement, que es converteix en la principal font de valor i en el procés preferent del procés de valoració» i que es verifica especialment en aspectes com l'increment de la importància de la propietat intel·lectual, amb tendències monopolístiques.¹¹ I podria aplicar-se una anàlisi més punyent que originàriament es va destinar a la postmodernitat: «sembla que es tracta d'una barreja d'orientacions que tenen en comú la idea de la impossibilitat de transcendir l'organització capitalista [...] en una mena d'abandó confiat a la

⁹ J. M.ª LASSALLE: *Ciberleviatán. El colapso de la democracia liberal frente a la revolución digital*, Barcelona, Arpa, 2a ed., 2019, pp. 114, 131 i 132

¹⁰ R. BALDWIN: *La convulsión globótica. Globalización, robótica y el futuro del trabajo*, Barcelona, Antoni Bosch ed., 2019, p. 127

¹¹ A. ARIÑO i J. ROMERO: *La secesión de los ricos*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2016, pp. 129 i 130. Vegeu també Y. MOULIER-TOULANG: *Le capitalisme cognitif: la nouvelle grande transformation*, París, Éditions Amsterdam, 2007

programació tecnològica que ha suplantat definitivament el paper de la història i la productivitat del conflicte». ¹² L'«atreveix-te a saber» kantià és substituït ara, sota la capa de capitalisme cognitiu, per l'«atreveix-te a usar», com a funció primigènia del desenvolupament tecnològic. Encara que potser era millor dir: «atreveix-te a ser usat», destí establert per la ubiqüitat dels avanços digitals. Aquesta dialèctica entre la voluntat del subjecte i la realització del desig en forma de sotmetiment a altres subjectes, aconsegueix verificar l'actual consum avançat com a transformació de models anteriors: és més ubic i capil·lar, i impregna la vida quotidiana. L'increment altera la substància de la complexitat de la demanda i l'oferta, de les relacions entre el valor d'ús i el valor de canvi. I, al mateix temps, dona oportunitat al capitalisme d'oferir una cara amable en constant procés cosmètic, com la gran màquina dispensadora de benestar. Gràcies a ella els subjectes guanyen llibertat d'elecció per als diversos «estils de vida». Però aquestes formes de vida estan, cada vegada més, preconstituïdes per l'«imperatiu del consum», una mena de «vida de les coses». D'aquesta manera, la vida se sotmet, «en el context de la globalització, a una visió del món estereotipada» en la qual es revelen les noves maneres del capitalisme, basat en la competència o la mística dels resultats, que predisposen a una instal·lació íntima en la lògica de més treball per a més guanys... per a poder gastar més en la roda del consum, potencialment excessiva, ¹³ tendent a la desmesura que provoca una insatisfacció sostenible que sembla ser un requisit perquè la superproducció pugui ser assimilada pels grans mercats. Els mateixos productes atenen a una altra faceta de l'estil de vida basat a convertir la intimitat en espectacle, ¹⁴ alterant fórmules tradicionals de subjectivitat en favor d'un exhibicionisme convertit en un negoci ben pròxim a la mercantilització emocional del jo. Fins ara no hi ha hagut cap crisi capitalista que afecti aquest tipus de productes. Potser n'hi hagi. No n'hi haurà per la superproducció de grans equipaments de tractaments de salut o de drogues per a l'espionatge o l'assassinat selectiu.

Ens trobem amb una dispersió intensiva del mercat, el millor emblema del qual és la capacitat dels terminals informàtics d'anticipar-se amb les seves propostes als desitjos. Dispersió que, a més, porta implícit l'escampament dels possibles riscos

¹² P. BARCELONA, *op. cit.* p. 39

¹³ G. LE BLANC: «Repensar la democràcia desde la igualdad de las voces», *La maleta de Portbou*, núm. 5, 2014, pp. 33-34

¹⁴ P. SIBILA: *La intimidad como espectáculo*, Buenos Aires, FCE, 2017, p. 20. Seria interessant analitzar aquest narcisisme creixent en relació amb la teatralització de la representació democràtica. Vegeu A. GREPPI: *Teatrocracia. Apología de la representación*, Madrid, Trotta, 2016

en múltiples i diferents escenaris. Una cosa perfectament compatible amb l'evidència que la promesa de satisfacció només aconsegueix el seu objectiu mentre el client no quedi «completament satisfet»: la llei del desig imposa que la no satisfacció sigui perpètua. El tractament de dades permet calcular també el nivell òptim d'insatisfacció no frustrant. La contaminació de la vida democràtica per aquest factor cultural és inquietant: hi ha raons per a imaginar que el concepte clàssic de ciutadania, basat en una compartició comunitària de Drets i Obligacions, vira cap a una visió dels individus com a *usuaris de l'Estat*, instats a reclamar prestacions pel malestar d'una societat que no avança cap a la igualtat; però sempre frustrats per la incapacitat pública de satisfer les demandes. Han¹⁵ s'hi ha referit així: «La compra no presumeix cap discurs. El consumidor compra el que li agrada. Segueix les seves inclinacions individuals. La seva divisa és m'agrada. No és cap ciutadà. La responsabilitat per la comunitat caracteritza el ciutadà. Però el consumidor no té aquesta responsabilitat. En l'àgora digital, on coincideixen el local electoral i el mercat, la polis i l'economia, els electors es comporten com a consumidors».

En la translació concreta d'aquesta situació al món de les xarxes s'ha destacat¹⁶ la rellevància de l'empremta monopolística en bona part dels submercats —fortament interrelacionats, d'altra banda— que no es toleraria en altres camps econòmics. El que resulta paradoxal, perquè precisament aquestes empreses incideixen en situacions del món de la vida i en les condicions de la fabricació del consens o del conflicte, que antany es consideraven pròpies de governs, contra els quals calia prevenir-se davant els potencials abusos amb la formulació garantida de Drets Fonamentals. A la ja citada passivitat o tímida política per a gravar plusvàlues progressivament creixents, se suma la tolerància sobre el fet que, en molts casos —des de Facebook a Instagram, passant per You Tube—, els marges de beneficis s'incrementen en la mesura que capten la col·laboració d'usuaris que creen valor real sense percebre cap retribució a canvi i, de vegades, fins i tot, pagant per l'ús de productes travessats per onades incessants de missatges publicitaris. Moltes d'aquestes empreses, al seu torn, incideixen en els programes d'extensió de la innovació digital adoptant els seus productes, patrocinant els seus desenvolupaments o imposant l'adopció de models i formats culturals en expressions artístiques o ideològiques variades.

¹⁵ B.-C. HAN: *En el enjambre*, Barcelona, Herder, 2014, pp. 97-98

¹⁶ R. RODRÍGUEZ PRIETO: *Retos jurídico-políticos de internet*, Madrid, Universidad Pablo Olavide de Sevilla / Ed. Dykinson, 2019, pp. 183 i ss

La primera apreciació que cal fer sobre aquest marc de capitalisme especialitzat d'àmbit planetari —l'únic així concebut, encara que el conjunt del capitalisme hi tendeix— és l'advertiment de Innerarity:¹⁷

sigui com sigui la definició que preferim de la globalització, sempre hi ha una referència a la compressió de l'espai en què vivim i les implicacions d'aquesta intensificació de les relacions sobre la consciència de pertànyer a un mateix món [...]. Aquesta compressió de l'espai es tradueix en la configuració d'un temps mundial unificat, que no és una grata i automàtica sincronia, sinó més aviat l'escenari d'una nova batalla dels temps. El temps mundial del mercat ha entrat en conflicte amb el temps polític de les democràcies, el temps estratègic de les empreses i el temps psicològic dels individus.

El que obliga a col·locar el factor temporal en el centre de la política: «una teoria crítica dels temps col·lectius pot servir també per a redefinir l'ideal democràtic d'un autogovern sobre les condicions d'existència global, envaïda per les dinàmiques despolititzadores». En aquesta compressió espaciotemporal, marcada alhora per una tendència a l'homogeneïtat i per la necessitat de respectar les demandes de salvaguarda de la diferència, la disrupció tecnològica juga un paper insubstituïble, i intentar-ne el control o desistir-ne, des d'una perspectiva democràtica, planteja disjuntives ètiques i de concepció democràtica.

Tot això, especialment, quan «la velocitat, i no la durada, és el que importa. A la velocitat correcta, és possible consumir tota l'eternitat dins del present continu de la vida terrenal [...]. El truc consisteix a comprimir l'eternitat perquè pugui cabre, sencera, en l'espai temporal d'una vida individual», afirma Bauman,¹⁸ i, seguint Stasiuk, considera que aquesta és la vocació d'un emergent «lumpenproletariat espiritual» que viu per a sobreviure i obtenir satisfacció consumista. Amb la pèrdua de significat del territori, el temps assoleix una funció central en les disputes humanes i el seu control esdevé clau en les relacionades amb l'exclusió, la marginació o les polítiques d'identitat i reconeixement. És el costat fosc de la pèrdua de valor del concepte de sobirania —tan afeblit per moltes altres causes.

Com ha recordat Zagrebelsky,¹⁹ el Dret públic occidental s'ha construït sobre el principi de sobirania, que s'expressava «mitjançant la reconducció de qualsevol

¹⁷ D. INNERARITY: *El futuro y sus enemigos. Una defensa de la esperanza política*, Barcelona, Paidós, 2009, pp. 133 i 144

¹⁸ Z. BAUMAN: *Vida líquida*, Barcelona, Paidós, 2006, pp. 16, 17 i 198

¹⁹ G. ZAGREBELSKY: *El derecho dúctil. Ley, derechos, justicia*, Madrid, Trotta, 2009, 9a ed., pp. 10 i 11

manifestació de força política a la “persona” sobirana de l’Estat». Això constituïa una «grandiosa metàfora que permetia als juristes parlar de l’Estat com un subjecte unitari abstracte, però capaç de manifestar la seva voluntat i de realitzar accions concretes a través dels seus òrgans. La vida d’aquesta “persona” era regulada pel dret». Un «Dret de l’Estat» en un doble sentit: emanava de l’Estat i el regulava. El Dret blindava la idea que la sobirania no admetia competidors. Es podria dir que definia tot el terreny de joc susceptible de ser comprès com un espai rellevant, no sols per a la cosa pública, sinó també per a la privada.²⁰

El model s’ha mantingut en molts aspectes. La construcció de la UE desborda el marc clàssic del pensament sobiranista sense renunciar a l’esperança de reconduir a aquest mateix marc l’experiència de diverses dècades. I els Drets Fonamentals, constitucionalitzats, continuen sent el principal llenguatge civilizatori. Però aquesta descripció al·ludeix a un ocàs. El problema consisteix a dilucidar «si aquest ocàs porta aparellat el retorn a la situació política premoderna d’inseguretat i imposició per la força, a la qual s’havia intentat posar remei mitjançant la construcció de l’Estat sobirà». Les raons complexes d’aquest crepuscle són les mateixes que comentem: globalització, neoliberalisme, acceleració tecnològica. La globalització implica «un món de responsabilitat limitada». Interconnexió significa «equilibri i contenció mútua», però també al·ludeix a desastres encadenats, com va palesar la gran crisi econòmica, advertiment sobre els límits del neoliberalisme de la qual ha sorgit triomfador... el neoliberalisme.

I, des d’aquesta perspectiva, l’acceleració tecnològica condueix a una dicotomia que és a la base de principis bàsics del Dret, i, en última instància, a la idea d’un ordre jurídic sostenible, comprensible i igual per a la comunitat en què operi. Des d’aquesta perspectiva és concebible que un cert tipus de desenvolupament tecnològic provoqui un tipus de desordre bàsic al qual el Dret clàssic no podrà respondre: el flux de dades i l’opacitat de moltes decisions sobre subjectes i objectes, físics, jurídics i ideals, desordena el Dret mateix. La idea d’ordre jurídic modern deu molt a la premissa d’un «ordre espontani» dependent de la voluntat intersubjectiva, limitada estrictament per normes procedimentals. Les dades «són l’eix de tot», fragments

²⁰ Per raons d’espai no abordem la qüestió de la crisi de les sobiranies en relació amb l’ús intensiu de dispositius digitals per al control extraterritorial, associat a la lluita antiterrorista, però també davant falses amenaces al sistema per denunciants d’abusos o corrupció. Vegeu J. RAMOS TOLEDANO: «Asalto a la privacidad. La globalización del control gubernamental a los ciudadanos», dins J. A. Estévez Araujo i G. Messina (eds.): *La democracia en bancarrota*, Madrid, Trotta, 2015

que constitueixen amb la seva complexitat noves formes de valor, però no qüestionen les certeses anteriors i «exigeixen una nova discussió sobre la naturalesa de la presa de decisions, el destí, la justícia», perquè «una visió del món que creiem feta de causes s'enfronta ara a la primacia de les correlacions». Des d'aquest punt de vista les dades, els mecanismes per a acumular-les i analitzar-les, són el paradigma d'una fragmentació que tendeix a l'infinit. El que el Dret ha d'atendre no és tant la dada i el seu ús, sinó aquest procés de fragmentació, que implica el qüestionament de la dignitat humana com a centre d'una cultura constitucional que, per la via de l'enunciat de valors, principis i Drets, vinculant l'ètic al jurídic, respecta i reforça l'autonomia de la política enfront d'altres poders. Amb els procediments reals i previsibles d'obtenció de dades i del seu tractament, el subjecte polític humà queda també fragmentat, disponible per a la seva venda a terminis.

Les xarxes poden substituir *de facto* les normes, les depassen en el seu significat pràctic en molts aspectes, probablement en els que més s'acosten als continguts principals de la globalització, del neoliberalisme cognitiu i les que tenen a veure amb la autoreproducció del sistema digital.²¹ La viralització del tràfic de dades —a vegades en connexió amb les notícies— depassa la possibilitat d'institucionalitzar regles pertinents. D'igual manera, la ciutadania decau com a eix de la vida democràtica en veure limitada la seva potencialitat de ser un subjecte actiu, no hipercondicionat per les *úniques opcions plausibles* definides per algorismes i per la immensitat del coneixement disponible però creixentment inaccessible per a la majoria. La traçabilitat de gustos, centres d'interès i ideologies és el que permet que la informació s'ofereixi abans de la demanda, a través de vies prefixades que n'eludeixen d'altres.²² El resultat de tot plegat «fa que l'algorisme s'hagi convertit en la pràctica en el substitut de la Llei. Una norma que deroga cada dia el govern humà sobre la realitat per a instaurar incruentament l'imperi matemàtic de l'univers digital», cosa que «feudalitz» els usuaris: se'ls permet gaudir dels beneficis dels algorismes «però a canvi de sotmetre's sense discussió a un poder que imposa els biaixos que introdueix». Garcés ha al·ludit al fet que les nostres societats es troben en la situació òptima en què la servitud voluntària, teoritzada per La Boétie i apuntada també per Rousseau, sigui ara més factible per tal com «els amos» s'invisibilitzen.²³

²¹ A. GUTIÉRREZ-RUBÍ: *Geocitizens. Nuevas cartografías urbanas*, Barcelona, autoedició, 2018, pp. 20 i 21

²² J. M.ª LASSALLE, *op. cit.*, pp. 30, 31 i 96

²³ M. GARCÉS: *Fuera de clase. Textos de filosofía de guerrilla*, Madrid, Galaxia Gutenberg, 2019, 6a ed., pp. 87 i ss

Són tendències que s'apunten, inclinacions que s'adverteixen, punts de referència. Amb elles ens acostem a l'apocalíptic. Però s'alcen indefugibles al final de qualsevol camí obert per la crítica, i la dilació en el temps de la seva possible realització no aporta res a la cauterització de les pors. Estan necessàriament obertes en el mateix corrent de fluxos que el sotmès a escrutini. El nou estatut del crític no pot imaginar-se segons els motlles antics i les seves metàfores no s'adaptin estrictament a la nova dinàmica. Estem a les portes de la pèrdua de sentit de les experiències polítiques conegudes, amb un risc evident que la democràcia deixi de reproduir els seus valors de legitimitació. No és que el fet digital, sense més, posi en qüestió el democràtic, sinó que la confluència d'altres factors amb l'alquímia digital, amb l'afició de molts dels seus defensors a jugar a aprenents de bruixots, redirigint tot el futur a una aposta en la qual no coneixem totes les cartes, sí que justifica la incertesa sense apuntar —encara, si més no— a horitzons relativament estables. La gran pregunta és si les portes digitals s'obriran per a aportar altres fonts alternatives de legitimitació democràtica. La resposta, ara com ara, és negativa. I d'aquesta resposta han de sorgir totes les preguntes particulars concretes i pertinents. [©]

La revista
Caràcters **passa**
a format digital

Els mateixos
continguts a
l'abast del teu
mòbil o tauleta

I, ara, gratuïts

Descarrega't l'aplicació

Disponibile en Google Play Store i iTunes

<https://www.uv.es/caracters>